

Nowinowski, Sławomir M.

„Konflikt polsko–czeski 1918–1921”,
Marek Kazimierz Kamiński, Warszawa
2001 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 93/3, 364-367

2002

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Wszyscy autorzy zwracają uwagę na znaczenie stereotypów i mitologii narodowych w rozniecaniu ostrych konfliktów oraz pamięci o realnych lub domniemanych krzywdach wyrządzonych przez „obcych”. Słusznie zarazem podkreśla Stefan Troebst na przykładzie Macedonii, że umiejętność zapominania może być istotnym czynnikiem sprzyjającym eliminowaniu przemocy w stosunkach międzyetnicznych. Warto byłoby wspomnieć o jeszcze jednym czynniku, który sprzyjał stosowaniu przemocy wobec Żydów, przynajmniej w niektórych regionach monarchii habsburskiej (Galicja, Słowacja, może jeszcze inne), a mianowicie o mitologizacji produktywnego charakteru pracy na roli. Tradycyjne traktowanie pracy rolnika jako jedynego źródła wartości, natomiast dostrzeganie w handlu pasożytniczej gałęzi gospodarki (kupiec nabywa produkty rolne tanio, a sprzedaje je następnie drogo, choć przecież niczego nie wytwarza) rodziło niechęć do miasta, w którym dominowali żydowscy kupcy. Pogromy po 1918 r. były więc raczej chłopską rebelią przeciw wyzyskiwaczom (miastu i ziemianom), a nie przemocą o podłożu narodowościowym.

Książkę zaopatrzyli wydawcy w indeks nazwisk, który jest jednak, niestety, niezbyt starannie sporządzony.

Jerzy Tomaszewski
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny

Marek Kazimierz Kamiński, *Konflikt polsko-czeski 1918–1921*, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk i Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2001, s. 276 + 14.

Dostęp do archiwów czechosłowackich przed „aksamitną rewolucją” był dla historyków polskich poważnie ograniczony, a w pewnych okresach wręcz niemożliwy. W lepszej sytuacji znajdowali się wprawdzie ich czescy i słowaccy koledzy, wszelako tylko ci, których wyniki aktywności naukowej władze akceptowały lub przynajmniej tolerowały. Konstatacją wciąż niezadowolającego stanu badań nad stosunkami polsko-czechosłowackimi towarzyszyć więc powinna świadomość, że jest on przede wszystkim rezultatem reglamentowania przez komunistyczny *régime* w Pradze prawa do korzystania z tamtejszych archiwów. Na szczęście obowiązujące wówczas reguły są już tylko wspomnieniem. Utrudnienia, jakie naukowcy napotykać obecnie w praskich archiwach, wynikają zwykle z konieczności uporządkowania lub opracowania kolekcji przez całe dziesięciolecia trzymany pod kluczem.

Znaczne poszerzenie po 1989 r. bazy źródłowej, jak również brak politycznych ograniczeń w podejmowaniu badań i publikowania ich efektów pozostał jednak bez większego wpływu na utrwalony w historiografii obraz wzajemnych relacji między Polską a Czechosłowacją w okresie międzywojennym. Pewne przewartościowania nastąpiły wprawdzie w odniesieniu do lat drugiej wojny światowej, lecz wciąż trudno mówić o wyczerpaniu problemu. O charakterze stosunków na linii Warszawa — Praga w czasach sowieckiej dominacji nad Europą Środkowo-Wschodnią wiadomo zaś wręcz rozpaczliwie mało. W tej sytuacji samo pojawienie się na rynku księgarskim obszernej monografii konfliktu polsko-czeskiego z lat 1918–1921 pióra Marka Kazimierza Kamińskiego zasługuje na miano wydarzenia naukowego.

Podjęcie przez historyka o ugruntowanej pozycji naukowej tematu budzącego nad Wisłą i Wełtawą w dalszym ciągu bardzo silne emocje należy uznać za w pełni uzasadnione. Przede wszystkim stopniem skomplikowania poruszanych zagadnień. Doświadczenie naukowe było jednak nieodzowne, aby z powodzeniem zmierzyć się również z mitami narosłymi wokół problemu. Zapewne okazało się także przydatne w przełamaniu „monopolu na prawdę”, uzurpowanego sobie przez niektórych badaczy, preferujących zamiast merytorycznej dyskusji dyskredytowanie adwersarzy oskarżeniem o brak znajomości źródeł.

Zarzut takiego Markowi K. Kamińskiemu postawić niepodobna. Jego najnowsza książka powstała na podstawie materiałów przechowywanych w ośmiu archiwach: czterech polskich (Archiwum Akt Nowych, Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Centralne Archiwum Wojskowe, Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku), trzech czeskich (Archiv ministerstva zahraničních

večí, Státní ústřední archiv, Archiv Ústavu T. G. Masaryka) oraz jednego brytyjskiego (Public Record Office). Przeprowadzenie tak rozległej kwerendy pozwoliło autorowi na zweryfikowanie dotychczasowych ustaleń i wprowadzenie zupełnie nowych elementów do dyskusji naukowej. Zapewne wzbogaciłoby ją jeszcze równie gruntowne przebadanie akt o proveniencji wojskowej zgromadzonych w Vojském historickém archívu oraz dokumentów, jakie w swych zbiorach posiada Archiv kanceláře prezidenta republiky.

Zamieszczony w bibliografii wykaz ponad czterdziestu wykorzystanych w pracy wydawnictw źródłowych budzi uznanie. Wiele interesującego materiału Marek K. Kamiński znalazł nie tylko w zbiorach opublikowanych na przestrzeni kilku ostatnich lat, lecz także w powszechnie znanych (lecz dotąd w badaniach nad stosunkami polsko-czechosłowackimi tylko częściowo wyzyskanych) wielotomowych edycjach dokumentów brytyjskich, a zwłaszcza amerykańskich. Tym trudniej więc zrozumieć przyczyny nieuwzględnienia przez autora — niezależnie od ich pozamerytorycznych „walorów” — publikacji zawierającej memoranda przedłożone przez rząd ČSR konferencji pokojowej lub chociażby zbiorów źródeł dotyczących relacji czechosłowacko-sowieckich i polsko-ukraińskich oraz tomu dokumentów dopełniających wspomnienia Edvarda Beneša¹. Niemal równie długi listę diariuszy, pamiętników i prac uczestników relacjonowanych wydarzeń należałoby natomiast rozszerzyć o respons szefa dyplomacji I Republiki na zarzuty stawiane mu przez Karela Kramáča, wykład geopolitycznej koncepcji Tomáša Garrigue Masaryka oraz studium Fedora Houčka². Na uwagę zasługują ponadto wspomnienia Stanisława Schimitzka i Vavro Šrobára³.

Sporządzając wykaz opracowań przydatnych do analizy pierwszego etapu stosunków pomiędzy II Rzeczypospolitą a I Republiką nie sposób usatysfakcjonować wszystkich zainteresowanych. W liczącym nieco ponad sto trzydzieści pozycji zestawieniu literatury przedmiotu autorstwa Marka K. Kamińskiego znalazły się przede wszystkim prace historyków polskich, co oczywiście skłania do postawienia pytania: na ile odzwierciedla to stan badań po obydwu stronach Karpat i Sudetów? Szkoda, że w bibliografii zabrakło miejsca dla syntezy Aleny Gajanovej, wspólnego dzieła Karela Hermana i Zdenka Sládka oraz porównawczego ujęcia dziejów Polaków, Czechów i Słowaków⁴. Niestosownie też pominięty został wydany niedawno w Polsce nowatorski szkic pióra Jindřicha Dejmka⁵. Wszelako tylko obawa przed zarzutem politycznej niepoprawności może uzasadniać domaganie się zamieszczenia w bibliografii opracowań powielających jedynie obowiązujące ongiś w historiografii czeskiej i słowackiej schematy. Na likwidację istniejących w literaturze przedmiotu dysproporcji trzeba będzie jeszcze poczekać. Zwłaszcza że na ułożoną przez Marka K. Kamińskiego listę polskich publikacji należałoby również wpisać m.in. prace Michała Pułaskiego, Przemysława Piotra Żurawskiego vel Grajewskiego, Grażyny Pańko i Haliny Parafianowicz⁶.

Wyjaśnienie przez autora powodów, dla których stosuje on wobec konfliktu między II Rzeczypospolitą a I Republiką termin „konflikt polsko-czeski” brzmi przekonująco. Rzeczywiście, ČSR „rządzili przede wszystkim politycy czescy”, a wpływ Słowaków na kreowanie jej polityki zagranicznej w latach 1918–1921 był iluzoryczny.

Problemu stanowiącego przedmiot monografii nie sposób według Marka K. Kamińskiego sprowadzić jedynie do rangi epizodu w historii stosunków polsko-czechosłowackich. Świadczy o tym wyrażenie przez autora

¹ H. Raschfer, *Die tschechoslovakischen Denkschriften für die Friedenskonferenz von Paris 1919/1920*, Berlin 1937; *Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů*, sv. I, *Listopad 1917–srpen 1922*, Praha 1975; *Ukraine and Poland in documents 1918–1922*, ed. T. Houček t. I–II, New York 1983; E. Beneš, *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa. Dokumenty t. III*, Praha 1928.

² E. Beneš, *Moje odpověď Dru Karlu Kramáči*, Praha 1929; T. G. Masaryk, *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*, Praha 1920; F. Houdek, *Vznik hranice Slovenska*, Bratislava 1931.

³ S. Schimitzek, *Drogi i bezdroża minionej epoki. Wspomnienia z lat pracy w MSZ (1920–1939)*, Warszawa 1976; V. Šrobár, *Oslobodené Slovensko. Paměti z rokov 1918–1920 t. I–II*, Praha 1928.

⁴ A. Gajanová, *ČSR a středoevropská politika velmocí (1918–1938)*, Praha 1968; K. Herman, Z. Sládek, *Slovenská politika Karla Kramáče*, Praha 1971; *Česi a Poláci v minulosti*, pod red. V. Žáčka, t. II, Praha 1967.

⁵ J. Dejmek, *Czechosłowacja i jej środkowoeuropejscy sąsiedzi w pierwszych miesiącach istnienia tego państwa (listopad 1918–czerwiec 1919)*, [w:] *Rok 1918. Odrodzona Polska w nowej Europie*, pod red. A. Ajnenkiela, Warszawa 1999, s. 181–199.

⁶ M. Pułaski, *Z dziejów genezy „Europy wersalskiej”*. *Współpraca Słowian zachodnich i południowych w ostatnim etapie I wojny światowej*, Wrocław 1974; P. P. Żurawski vel Grajewski, *Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919*, Warszawa 1995; G. Pańko, *Polska i Polacy w czeskiej opinii publicznej w okresie międzywojennym*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1996, *Historica* 77; H. Parafianowicz, *Czechosłowacja w polityce Stanów Zjednoczonych w latach 1918–1933*, Białystok 1996.

we wstępie pracy nadziei, że pozwoli ona „zrozumieć, dlaczego w okresie międzywojennym nie mogło dojść do zbliżenia politycznego między Polską a Czechosłowacją, mimo iż interes obu sąsiadów zdawał się tego wymagać, oraz dlatego już w okresie drugiej wojny światowej próby stworzenia podstaw do przyszłych bliższych więzów między państwami były z góry skazane na niepowodzenie, niezależnie od postawy wrogię wobec tych planów czynnika zewnętrznego, jakim był Związek Sowiecki”.

Z podziwu godną skrupulatnością Marek K. Kamiński dokonał w ośmiu rozdziałach swej monografii rekonstrukcji poszczególnych faz konfliktu polsko-czeskiego. Winą za jego wzniecenie obarczył czeskie elity polityczne, które odmówiły najpierw akceptacji porozumienia o podziale Śląska Cieszyńskiego według kryteriów etnicznych zawartego 5 listopada 1918 przez tamtejsze lokalne przedstawicielstwa obu narodów, a następnie konsekwentnie odrzucały możliwość rozwiązania kwestii spornych w drodze bilateralnych negocjacji z władzami polskimi. Nie wykazywały one nawet zainteresowania nawiązaniem bezpośrednich kontaktów z Warszawą, mimo iż strona polska na przełomie 1918 i 1919 r. usiłowała o to zabiegać.

Analizując mechanizm podejmowania przez najwyższe czynniki CSR decyzji o przejęciu kontroli nad wszystkimi terenami spornymi metodą faktów dokonanych autor doszedł do przekonania, że inicjatorem akcji zbrojnej podjętej na Śląsku Cieszyńskim 23 stycznia 1919 r. był sam Tomáš Garrigue Masaryk. Prezydent I Republiki — wbrew pokutującej wciąż jeszcze w historiografii opinii — osobiście angażował się również we wszystkie działania, które dyplomacja i administracja czeska przedsięwzięła w stosunku do Polaków i Rzeczypospolitej Polskiej.

Śledząc przebieg debaty polsko-czeskiej wszczętej w trakcie obrad konferencji pokojowej pod naciskiem mocarstw Marek K. Kamiński wykazał, jak nikłe były szanse na osiągnięcie satysfakcjonującego obie strony kompromisu. Czyniły go niemożliwym nie tylko sprzeczne w wielu dziedzinach interesy Pragi i Warszawy. Jak wynika z ustaleń autora, przesądzał o tym często elementarny brak dobrej woli w zrozumieniu racji partnera, znamionujący postawę dyplomacji czechosłowackiej. Kreując jej polityczną linię Beneš i Masaryk nie byli zdolni do przełamania stosowanych wobec II Rzeczypospolitej dogmatycznych schematów nawet w tak dramatycznych momentach, jak kulminacja wojny polsko-bolszewickiej latem 1920 r. Żywnione przez niektóre środowiska nad Wisłą przekonanie o możliwości doprowadzenia do politycznej współpracy pomiędzy Pragą a Warszawą były więc niczym innym, jak braniem własnych fantasmagorii za rzeczywistość. Nic więc dziwnego, że Marek K. Kamiński uznał za stosowne przerwać swe rozważania z chwilą odejścia ze stanowiska ministra spraw zagranicznych Eustachego Sapięhy, reprezentującego realistyczny nurt dyplomacji polskiej.

W zakończeniu, wykraczającym poza standardowe podsumowanie poczynionych w kolejnych rozdziałach konstatacji, autor jednoznacznie stwierdził, że konflikt polsko-czeski z lat 1918–1921 rzutował na całokształt stosunków pomiędzy II Rzeczypospolitą a I Republiką, „uniemożliwiając wzajemne porozumienie i zbliżenie polityczne. Odpowiedzialność za ten stan rzeczy ponosiła rządząca państwem czechosłowackim tzw. grupa Hradu (zamku), której przywódcy: prezydent Tomáš Garrigue Masaryk i jego współpracownik, minister spraw zagranicznych Edvard Beneš odnosili się do Polski i Polaków bardzo niechętnie”.

Intencją Marka K. Kamińskiego było nadanie monografii charakteru „szczegółowej analizy źródłowej”. Nie powinna więc dziwić niezwykła wprost skrupulatność w rekonstrukcji wydarzeń i relacjonowaniu treści wprowadzanych do obiegu naukowego dokumentów. Pragnąc dostarczyć czytelnikowi niezbitych dowodów, możliwie jak najdokładniejszych informacji oraz zapoznać go z atmosferą, w jakiej toczył się konflikt polsko-czeski, autor często uciekał się również do przytaczania źródeł *in extenso*. Wybranie takiej właśnie formy wykładu — pomimo jej niewątpliwych zalet — wiąże się jednak zawsze z pewnym ryzykiem. Mniej wyrobiony odbiorca, pochłonięty mozolnym przedzieraniem się przez gąszcz faktów i argumentów, może bowiem łatwo stracić z pola widzenia istotę sprawy.

Wątpliwości nasuwa także sposób ujęcia, a nawet potraktowania przez autora niektórych problemów. Przyjmując jako cezurę początkową swych rozważań listopad 1918 r. Marek K. Kamiński nie uznał za wskazane zapoznać czytelnika z wstępną fazą konfliktu, przypadającą na lata pierwszej wojny światowej. Tymczasem ujawniona wówczas rozbieżność stanowisk zarówno w kwestii przyszłości Śląska Cieszyńskiego, jak i organizacji Europy Środkowo-Wschodniej nie tylko przeszkodziła w nawiązaniu bliższej współpracy pomiędzy Komitetem Narodowym Polskim a Czechosłowacką Radą Narodową, lecz także wpłynęła na taktykę obraną przez Beneša w rozmowach z politykami Ententy. Dmowski, wierząc w siłę polskich argumentów, zaniechał wszczęcia podobnej akcji.

Szkoda, że autor pominął również milczeniem silnie zakorzeniony w historiografii czeskiej pogląd o złamaniu przez władze polskie porozumienia z 5 listopada 1918 wskutek rozpisania na terenach Śląska Cieszyńskiego, Spisza i Orawy trzy tygodnie później (a więc jeszcze przed podjęciem próby nawiązania kontaktów

z rządem w Pradze) wyborów parlamentarnych. W świetle decyzji podjętych przez Rewolucyjne Zgromadzenie Narodowe I Republiki, które zainaugurowało swą działalność 14 listopada 1918, zarzut ten nie jest zasadny.

Po przeczytaniu monografii trudno oprzeć się wrażeniu, że dla Marka K. Kamińskiego konflikt polsko-czeski to przede wszystkim spór terytorialny. Istniejąca pomiędzy Pragą a Warszawą rywalizacja o prymat w Europie Środkowo-Wschodniej, a więc *de facto* o jej kształt polityczny, interesuje autora w znacznie mniejszym stopniu niż zabiegi służb dyplomatycznych obydwu krajów, mające na celu uzyskanie optymalnego z ich punktu widzenia rozwiązania kwestii cieszyńskiej, spiskiej i orawskiej. W rezultacie czytelnik otrzymuje wprawdzie wyczerpującą informację o taktyce prowadzonych przez strony negocjacji, lecz nie towarzyszy temu równie potężny ładunek wiedzy o motywach opisanych działań. Czy zatem można oczekiwać, że na fundamentalne wręcz pytanie: dlaczego przywódcom ČSR tak mało, a w pewnych momentach w ogóle nie zależało na osiągnięciu z II Rzeczypospolitą *consensu* zdoła udzielić przekonywującej odpowiedzi? Silniejsze osadzenie konfliktu polsko-czeskiego w realiach międzynarodowych niewątpliwie uczyniłoby to zadanie łatwiejszym.

Pożądanym byłoby także wyjaśnienie, że podjęcie przez władze w Pradze działań zmierzających do podporządkowania sobie Śląska Cieszyńskiego nie wynikało jedynie z pobudek gospodarczych, lecz stanowiło naturalną konsekwencję przyjęcia przez nie koncepcji „granic historycznych”. Dopuszczenie do terytorialnych koncesji na rzecz Polski (nawet na całkowicie pozbawionych atutów ekonomicznych terenach Spisza i Orawy) przed podpisaniem traktatów pokojowych z Niemcami, Austrią i Węgrami stwarzało niebezpieczeństwo zakwestionowania przez mocarstwa samej zasady integralności ziem Korony Świętego Wacława, stanowiącej podstawę przynależności do I Republiki prowincji o mieszanej strukturze etnicznej.

Wobec najnowszej książki Marka K. Kamińskiego żaden badacz stosunków międzynarodowych w Europie Środkowo-Wschodniej nie może pozostać obojętny. Dlatego też nie wróżę jej spokojnego żywota na księgarskiej lub bibliotecznej półce. Pierwsza w historiografii tak gruntowna monografia konfliktu polsko-czeskiego z pewnością wzbudzi zainteresowanie czytelników. Wierzę, że znajdzie ich po obydwu stronach Olzy, i to nie tylko wśród adeptów historii.

Wydawnictwo Neriton zadbało o adekwatną do rangi pracy szatę graficzną. Pod względem edytorskim prezentuje się ona równie znakomicie. Starannie zestawiony indeks osobowy, przejrzyste mapy terenów spornych oraz fotografie głównych bohaterów opisywanych wydarzeń niewątpliwie ułatwią czytelnikom korzystanie z monografii. Przetłumaczenie na język angielski zakończenia nie pozostanie zaś bez wpływu na upowszechnienie sformułowanych w niej tez. Należy to odnotować, albowiem coraz częściej publikacje nawet liczących się na rynku księgarskim oficyn rażą niskim poziomem korekty i brakiem elementarnej troski zarówno o aparat naukowy, jak i styl narracji.

Ślawomir M. Nowinowski

Uniwersytet Łódzki

Katedra Historii Powszechnej Najnowszej

Formování československého zahraničního odboje v letech 1938–1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, kritické vydání připravil Milan Hauner ve spolupráci s Markem Durčanským, Václavem Podaným a Michalem Šulcem, Archiv Akademie věd České republiky v nakladatelství Arenga, Praha 2000, s. 368

Jan Opočenský, historyk, archiwista i dyplomata czeski (1885–1961) jest postacią mało znaną nawet w Czechach, nie mówiąc o Polsce. Nazwiska jego nie spotkałem także w książkach autentycznych polskich znawców najnowszych dziejów Czechosłowacji. To prawda, że — formalnie rzecz biorąc — zajmował stanowiska niezbyt eksponowane. W latach 1935–1938 był generalnym konsulem w Paryżu, następnie urzędnikiem emigracyjnego MSZ, a wreszcie (1945–1948) delegatem do UNESCO. Należał jednak do zaufanych współpracowników Edvarda Beneša, który w Londynie powierzył mu kierowanie archiwum MSZ oraz przygotowywanie materiałów